

Veliki ilirski ustanak u radovima bosanskohercegovačkih naučnika

Dženana Kurtović
Sarajevo

Abstract: Modern Bosnia and Herzegovina is one of the countries whose territories were most affected by the war during Baton's uprising. Even the main leader of the insurgent forces, Bato Deasidiate, according to sources and literature, was originally from central Bosnia. For that reason, the mentioned uprising can be considered one of the most important events in the history of BiH. Systematic archaeological research in this area began only in the 19th century, after the Austro-Hungarian occupation in 1878. It is important to note that the term Bosnian is not used in this paper only if the scientist came from these areas. Those who worked in Bosnia and Herzegovina (especially Truhelka, Patsch and Bojanovski), whose works have left an indelible mark on the further development of historiography and archeology, will also be taken in this paper. The number of these works points to the fact that in BiH, Bato's uprising is finally at the center of scientific work and research. Any change of government leads to historical events, in this case the Great Illyrian Uprising, being viewed through the prism of the ruling ideology.

Key words: Great Illyrian Uprising, Baton's uprising, Bato Deasidiate, Bosnia and Herzegovina, historiography, methodology.

Austro-Ugarska Monarhija kao predvodnik u istraživanju antičkih lokaliteta

Na Berlinskom kongresu, tačkom XXV, Austro-Ugarska Monarhija je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Jedan od ciljeva austrougarskih vlasti bilo je pokretanje naučnih i kulturnih ustanova.¹ Kao izuzetno arheološki bogata zemlja, Bosna i Hercegovina je bila predmetom interesovanja mnogih naučnika. Iz tog razloga, krenulo se u potragu za bosanskohercegovačkim "blagom". Posebno je bilo značajno otkrivanje butmirske i glasinacke kulture te Argentarije u istočnoj Bosni. Međutim, Veliki ilirski ustanak nije naišao na preveliku zainteresovanost u radovima naučnika ovog perioda.

¹ U tu svrhu osnovan je i Zemaljski muzej u Sarajevu 1888. godine, koji se najviše bavio prahistorijskim i rimskim periodom. Ubrzo se započelo sa sistematskim iskopavanjima na mnogim arheološkim lokalitetima. Činjenica je da je Zemaljski muzej brzo napredovao i razvio se u uglednu evropsku ustanovu svoje vrste.

Ćiro Truhelka² je prvi pokušao otkriti porijeklo imena Baton. Po njemu *Bato* nije osoba, već kneževsko dostojanstvo. Naime, Truhelka je to zaključio prilikom analize teksta *Cassius-a Dio-a Cocceianus-a*, koji opisuje predaju Pinesa te Batonovo preuzimanje vladarske titule kod naroda Breuka.³ Njegovu neutemeljenu tezu odbacio je već Carl Patsch.⁴ Patsch s pravom navodi da je ime Baton dosta rasprostranjeno među domaćim stanovništvom te da "teza Truhelke nije opravdana".⁵ Čak i nakon ove argumentacije Patscha, Truhelka je ostao pri svojim tvrdnjama. U obzir

² Ćiro Truhelka se rodio u Osijeku 1865. godine. Obrazovanje je stekao u Zagrebu. Godine 1886. postao je kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a 1903. i direktor te ustanove. Bio je jedan od urednika časopisa "Glasnik Zemaljskog muzeja". Tokom boravka u Sarajevu vodio je arheološka iskopavanja na Glasincu i Donjoj dolini. (Truhelka 2021)

³ Truhelka 1890, 393.

⁴ Roden u Češkoj 1865. godine, gdje je završio i studij. Na poziv austrougarskih vlasti došao je u Sarajevo i u izučavanju prošlosti ovih prostora ostavio veliki trag. U Zemaljskom muzeju vršio je funkciju kustosa. U fokusu njegovog istraživanja bila je antička kultura. Godine 1920. vratio se u Beč, gdje je ostao do kraja svog života. (Dodig 2005/2006, 153-155; Patsch 1899, 107)

⁵ Patsch 1899, 107.

treba uzeti i zategnute odnose između njih dvojice, kao i impulsivan Truhelkin karakter.

Sve je to dovelo do suprotstavljenih mišljenja zasnovanih na vlastitom antagonizmu na polju nauke.⁶ Kada je riječ o Patschu, ovaj naučnik se u enciklopediji *Pauly – Wissowa*, između ostalog, dotakao i Breuka. Vezano za Batonov ustanak, Patsch spominje vođu Batona Breučkog i kralja Pinesa navodeći njihovu predaju na rijeci *Bathinus*.⁷ Puno više podataka Patsch nudi u članku iz 1914. godine, objavljenom u *Glasniku Zemaljskog muzeja*. Naime, u duhu vremena u kojem piše Patsch navodi da se *pleme* Desidijati zbog nakupljene mržnje prema svom nadređenom pobunilo, a Batona Desidijatskog tretira kao *naš Bato*, dok kod Breučkog takvog epiteta nema.⁸ Patsch kaže da “je on (misli se na Batona Desidijatskog, prim. a.) bio duša cijelog ustanka, dokaz je, što se je taj rat nazvao po njemu *Bellum Batonianum*”. Čini se da i on ustanak promatra kroz prizmu nepostojanja jedinstva između dvojice vođa ustanka, a njegov pristup je romantičarski. Patsch navodi glavne bitke koje su se vodile u ustanku, ne ulazeći u dublju problematiku, ali na kraju krajeva, to mu nije ni bio cilj. Također, navodi da je teza oko lociranja Ardube⁹ u Vranduku na klimavim nogama, te ovaj grad smatra simbolom ilirske slobode.¹⁰ Moguće da su Patscheva ljubav i zainteresiranost za Bosnu uslovile činjenicu da je on u Batonu vidio narodnog heroja. Iako naučnici koji su radili i djelovali u periodu Austro-Ugarske Monarhije nisu preveliku pažnju posvetili Velikom ilirskom ustanku, njihovi radovi predstavljaju vrijedno svjedočanstvo vremena o kojem pišu, ali i vremena u kojem djeluju.

⁶ Mesihović 2018b, 277.

⁷ Patsch 1897, 831.

⁸ Patsch 1914, 155.

⁹ Još uvijek u historiografiji nije tačno utvrđeno gdje se nalazi simbol ilirskog otpora, odnosno grad Arduba. Bojanovski je istakao da bi Ardubu trebalo tražiti u blizini Andetrija, a Paškvalin je smješta na teritoriju Delmata. Imamović na osnovu činjenice da su Desidijati započeli ustanak, da su bili aktivni tokom tri godine ustanka i da se na njihovom teritoriju odigrala posljednja bitka, navodi da bi Ardubu trebalo tražiti na teritoriji Desidijata, dok Mesihović ovaj grad smješta na planinskom prostoru jedne veće rijeke. (Bojanovski 1988, 52; Paškvalin 2000, 195; Imamović 1977, 345-346; Mesihović 2018b, 530)

¹⁰ Patsch 1914, 156.

Batonov rat ili partizanski ustanak?

Svaka promjena vlasti dovela je i do drugačijeg pogleda na prošlost. U periodu socijalizma moguće je izdvojiti tek nekoliko radova koji problematiziraju Veliki ilirski ustanak. Sukobi između Rimljana i Ilira podsjećaju na neprijateljstvo između partizana i fašista tokom Drugog svjetskog rata. Prvi bosanskohercegovački historičar i arheolog koji je napisao cjelovit rad na temu Batonovog ustanka bio je Esad Pašalić,¹¹ ali ni on nije u potpunosti oslobođen ideološkog diskursa svog vremena.¹² Pašalić je u radu “*Quaestiones de bello Dalmatico Pannonicique*” predstavio detaljan opis Batonovog rata, osvrćući se na izvornu građu i relevantnu literaturu do njegovog vremena. Zanimljivo je da on kritikuje časnika snaga Wermachta Ericha Kostermanna, koji je napisao kraći izvještaj o Batonovom ustanku. Naime, Erich Kostermann¹³ je bio časnik njemačke vojske u Drugom svjetskom ratu, a Pašalić je nastojao da umanjí vrijednost njegovog djela.¹⁴ Džino u svom radu navodi da Pašalić smatra da Kostermann griješi, jer nema simpatije za moralno opravdanje oslobodilačkih ratova, koji su pravedni.¹⁵ Već tu se može prepoznati određeni stepen subjektivizma. Pašalić navodi uzroke, tok i posljedice Batonovog ustanka. Posebno je zanimljivo Pašalićevo viđenje konačnog osvajanja Ilirika. Naime, on smatra da nema dokaza da su Rimljani pokorili Desidijate, Mezeje,

¹¹ Esad Pašalić je rođen u februaru 1915. godine u Tuzli. Studije je završio u Beogradu, a po početku Drugog svjetskog rata bio je aktivni član NOP. Radio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je stigao do zvanja redovnog profesora. Preminuo je 1967. godine. U Sarajevu je u oktobru 2017. godine održan skup posvećen životu i radu Esada Pašalića. Organizatori skupa bili su Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija *BATHINVS*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu i JU Muzej Sarajeva. Na skupu su učestvovali mnogi bosanskohercegovački i regionalni naučnici iz različitih oblasti (historičari, arheolozi, pravnici...), poput Alke Domić Kunić, Siniše Bilića Dujmišića, Feđe Milivojevića, Petera Kovácsa, Salmedina Mesihovića, Hrvoja Gračanina, Amre Šaćić Beća i Adnana Busuladžića. (Pašalić 2009, 98-99; Šehović 2018, 1327; Selimović 2018, 457-463)

¹² Džino 2009b, 32.

¹³ Erich Kostermann je isticao da su ustanici tokom Batonovog ustanka imali prednost zbog geografskog poznavanja terena. On se koristi saznanjima koje je i sam stekao tokom borbi u Drugom svjetskom ratu. (Pašalić 1975a, 396)

¹⁴ Pašalić 1975a, 396-397.

¹⁵ Džino 2009b, 32.

Dicione, dio Delmata i još poneka *plemena* prije Batonovog ustanka te je ovu tezu ponovio u svim svojim kasnijim radovima.¹⁶ Pašalić je kritički propitivao pisanje *Velleius*-a *Paterculus*-a i *Cassius Dio*-na, navodeći i njihovu “pozadinu” i razloge pisanja.¹⁷ Njegovo djelo je posebno zanimljivo i kada se pogleda vremenski kontekst. Naime, u fokusu njegovog pisanja je snažno isticanje ratnih dešavanja u okviru modernih granica Bosne i Hercegovine, ali s druge strane on potcjenjuje ulogu Panonaca iz južne Panonije, čiji se dijelovi teritorija nalaze uglavnom u granicama moderne Hrvatske.¹⁸ Kada objašnjava motive rimskih osvajanja, u skladu sa marksističkom historiografijom, Pašalić navodi da se mora poći od činjenice da je Rimsko Carstvo bilo robovlasnička zemlja, te da u osnovi njihovih osvajanja leže imperijalistički motivi.¹⁹ Ipak, sve to ne umanjuje vrijednost Pašalićevog djela, koji se smatra jednim od najvećih stručnjaka na polju antičke historije i arheologije. Jedno od poglavlja u knjizi *Kulturna historija Bosne i Hercegovine* proisteklo je iz pera Esada Pašalića. U poglavlju pod naslovom “Period rimske vladavine do kraja III vijeka n. e.” akcentirao je političku, ekonomsku i kulturnu historiju. Vezano za Batonov ustanak, Pašalić spominje uzroke, kratki tok i posljedice ustanka, ponovo navodeći da je tek završetkom Batonovog ustanka pokoren Ilirik.²⁰ Pored ovih radova, vrijedi spomenuti i njegovu knjigu, objavljenu posthumno, pod nazivom *Batonov ustanak*.²¹ Već na prvi pogled uočljivo

je da Pašalić najviše promatra ona dešavanja u ustanku koja su se desila na području Bosne i Hercegovine. U poglavlju o izvornoj građi, predstavljeno je uglavnom ono što je Pašalić i ranije izrekao o *Velleius*-u *Paterculus*-u i *Cassius*-a *Dio*-na. Međutim, posebno se izdvaja njegovo “veličanje” dalmatinskih plemena, gdje Pašalić navodi da su u ustanku učestvovala tri dalmatinska *plemena*, a panonsko samo jedno, ali ne isključuje ni mogućnost da su u ustanku učestvovali i drugi koji nisu navedeni u izvornoj građi.²² Fokus je i na gradovima koji je osvojio *Germanicus*, odnosno *Splonumu*, *Retiniumu* i *Seretionu* te Pašalić zaključuje da su se sva tri grada nalazila u blizini, na mezejskoj ili japodskoj teritoriji.²³ U obzir treba uzeti i činjenicu da je Pašalić bio aktivni član NOP, pa je i ideja vladajuće ideologije svakako neizostavna u njegovim radovima. U skladu s tim, Pašalić nastoji da pokaže što veću nezavisnost domaćeg ilirskog stanovništva. Međutim, riječ je o jednom od prvih naučnika koji su posvetili veću pažnju Batonovom ustanku.

Ivo Bojanovski u svom kapitalnom djelu *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* spominje u nekoliko rečenica Batonov ustanak. U spomenutoj knjizi za Batonov ustanak Bojanovski koristi sintagmu delmatsko-panonski ustanak, navodeći da su Desidijati i Breuci bili vođe ustaničkih jedinica.²⁴ Također, prilikom lociranja ceste *Ad Bathinus flumen* spomenuta je predaja Batona Breučkog. Bojanovski navodi da velika poteškoća leži u činjenici što je Solinski natpis²⁵ dosta oštećen, ali ipak on tu rijeku identificira sa rijekom Bosnom. Također, o ovom pitanju referira se na ranije historiografe, kao što su Vulić, Balduin, Alföldy te Budimir.²⁶ Vezano za jedan od najvažnijih gradova na teritoriji Desidijata, *Hedum castellum Daesitiatum*, Bojanovski navodi da je riječ o naselju kod

¹⁶ Pašalić 1975a, 420. S ovom njegovom konstatacijom se ne slažu Salmedin Mesihović i Alka Domić Kunić. Mesihović navodi da je rimska vlast trajala već desetljećima prije početka ustanka, a Alka Domić Kunić je istakla da Rimljani, da nisu vladali ovim područjima, ne bi mogli propisivati poreze. (Mesihović 2018b, 93; Domić Kunić 2006, 110-111)

¹⁷ Pašalić 1975a, 379-395. Pašalić se ovdje ne slaže sa mišljenjem Nikole Vulića, koji je *Velleius*-a *Paterculus*-a okarakterizirao kao diletanta. *Velleius Paterculus* je vrijedan izvor za ustanak, ali se u obzir treba uzeti činjenica da je njegov cilj bio veličanje *Tiberius*-ovih poduhvata. S druge strane, on navodi da je *Cassius Dio* ponekad sklon retorici i dramtizaciji, ali da kod njega nema ličnih ambicija i motiva. U vrijeme kada je djelovao Nikola Vulić, srpska elita je smatrala BiH sastavnim dijelom srpskog “nacionalnog” prostora. (Vulić 1911; 1926; Džino 2009b, 31)

¹⁸ Džino 2009b, 32.

¹⁹ Pašalić 1975b, 23.

²⁰ Pašalić 1984, 194-195.

²¹ Knjiga Esada Pašalića *Batonov ustanak* objavljena je u Zenici 2009. godine povodom 2000 godina od okončanja Ustanka. Zapravo, to je drugo izdanje njegovog rada “Qu-

aestiones de bello Dalmatico Pannonicique”. Taj članak je objavljen i 1975. u zborniku radova posvećenom također Pašaliću, pod naslovom “Sabrano djelo”.

²² Pašalić 2009, 69.

²³ Isto, 76-83.

²⁴ Bojanovski 1974, 183.

²⁵ CIL 03, 3198b (p. 2275, 2328, 19) = CIL 03, 10156b = CIL XVII / 4 (p. 130-122), Tab. III-IV (= III 3201, 10159 cf. p. 232819) = ILJug I, 263 = AE 2006, 1004.

²⁶ Bojanovski navodi da nije moguće da je riječ o rijeci Bednji, zato što je udaljena od Salone više od 158 rimskih milja. (Bojanovski 1974, 192-298)

današnje Breze.²⁷ S druge strane, u djelu *BiH u antičko doba* Ivo Bojanovski razloge pobune vidi u činjenici što su Iliri bili *slobodoljubiv narod*, odnosno nisu navikli na organiziran sistem plaćanja poreza. Batonov ustanak je *posljednji očajnički pokušaj podjarmljenih Ilira* da se oslobode tuđinske vlasti.²⁸ Na osnovu ovih opisa, može se zaključiti da opisi sukoba Rimljana i domaćeg stanovništva ponekad podsjećaju na scene iz starih partizanskih filmova.²⁹ Pored uzroka ustanka, Bojanovski navodi mjesta u kojima je došlo do najznačajnijih sukoba između Rimljana i domaćeg stanovništva. Ključni trenutak ustanka je predaja na rijeci *Bathinus*, koja po njemu bez dileme označava današnju rijeku Bosnu.³⁰ Bojanovski smatra da bi Ardubu trebalo tražiti u sjevernoj Dalmaciji ili zapadnoj Bosni.³¹ Također, on se ustanka dotiče i u poglavljima u kojima opisuje pojedine municipalne jedinice koje su nastale na prostoru na kojem su se desili događaji vezani za ustanak, a to su *Aquae S...*,³² *Raetinium*,³³ *Splonum*³⁴ i *Municipium S...*³⁵

U monografiji *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine* Enver Imamović je dao kratak osvrt na ustanak. Imamović spominje uzrok, najznačajnije bitke te posljedice ustanka. Međutim, u skladu s ideologijom tog doba, Imamović navodi da su protiv Rimljana prvo ustali "hrabri srednjobosanski Desidijati".³⁶ Njemu sličan pristup moguće je uvi-

djeti i u radu³⁷ u kojem problematizira problem lociranja Ardube, zaključujući da "negdašnji ponos slobodoljubiv domaćih plemena kao i žeđ za slobodom, našao je izlaz iz takvog stanja samo u jednom: latiti se oružja".³⁸ Baton Desidijatski je, naravno, okarakteriziran kao junačina. Poznato je da je bitkom kod Ardube³⁹ praktično završen Batonov ustanak. Imamović nudi historiografske pristupe o pitanju lociranja Ardube. Na osnovu činjenice da su Desidijati započeli ustanak, da su bili aktivni tokom tri godine ustanka te da se na njihovom teritoriju odigrala posljednja bitka, Imamović kaže da nema sumnje da je Arduba zapravo Vranduk.⁴⁰ Padom Ardube, "Iliri su izgubili slobodu i samostalnost".⁴¹ Ono što je na prvi pogled uočljivo jeste da Imamović ustanak promatra kroz prizmu osvajača i osvojenog, odnosno da su Iliri (baš kao i partizani) bili prisiljeni da se hrabro odupru neprijatelju. Međutim, kada je riječ o Ardubi, moglo bi se istaći da je njegova tvrdnja dosta upitna. Nažalost, Ardubu pored *Cassius-a Dio*-na ne spominje niti jedno drugo vrelo. Izvorna građa jeste ponudila informacije da su Desidijati bili ti koji su se prvi digli na ustanak i na čijoj je teritoriji završen ovaj rat. Međutim, arheološka iskopavanja još uvijek nisu potvrdila postojanje antičkog grada na području današnjeg Vranduka. Eventualne nedoumice oko lociranja Ardube otklonio bi pronalazak literarnog, epigrafskog ili arheološkog svjedočanstva. Do tada, Arduba će biti poznata kao posljednje ustaničko uporište u Batonovom ustanku.

Imamović ustanak spominje i u knjizi *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*.⁴² On je autor poglavlja pod nazivom "Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici". Baš kako Bojanovski za Ilire 1988. godine navodi da su slobodoljubiv narod, to isto sada čini i Imamović. No, i

²⁷ Bojanovski 1974, 183-184; 1988, 52.

²⁸ Bojanovski 1988, 49-50.

²⁹ Džino 2011, 202.

³⁰ Bojanovski 1988, 51.

³¹ Isto, 52.

³² Bojanovski navodi da je *Aquae S...* bio municipij koji se nalazio na teritoriji koju su naseljavali Desidijati. (Isto, 144-145)

³³ Detaljan opis *Germanicus*-ovog osvajanja *Raetiniama* za-bilježio je *Cassius Dio*. Bojanovski kaže da je nakon osvajanja *Seretiona Tiberius* krenuo u odlučujući napad. Tačna lokacija *Seretiona* nije poznata, ali se spomenuti grad najvjerovatnije nalazio na *Germanicus*-ovom putu od Siscije do dinarskog razvoja. (Isto, 310)

³⁴ Dolina Unca je kao integralni dio pripadala *Dicionima*. Iz tog razloga, Bojanovski *Splonum* locira u Donjim Vrtočama (Donji Unac). Naime, "Donje Vrtoče se nalaze blizu starog puta koji je primorje vezivao s panonskim zaleđem, dakle na potencijalnom pravcu kojim je mogao nastupati i *Germanicus* 9 g. n. e. kad je zauzeo *Splonum*." (Isto, 255)

³⁵ *Municipium S...* se najvjerovatnije nalazio na teritoriji naroda *Pirusta*, koji su se zajedno sa Desidijatima do kraja borili u Batonovom ustanku. (Isto, 204)

³⁶ Imamović 1977, 43-44.

³⁷ Zanimljivo je da u ovom članku Imamović Batonov ustanak naziva "Dalmatsko-panonski rat", odnosno terminom koji je u najvećoj mjeri rasprostranjenoj u srpskoj historiografiji.

³⁸ Imamović 1978, 334.

³⁹ Kod Ardube su Iliri "pokazivali zavojevaču šta za njih znači sloboda". (Isto, 340).

⁴⁰ Isto, 345.

⁴¹ Imamović 1976, 346.

⁴² U Sarajevu je 1993. godine formiran jedan tim historičara koji je imao za cilj pripremu jedne cjelovite sinteze o Bosni i Hercegovini od prethistorije do savremenog perioda.

dalje je primjetan uticaj socijalističke ideologije.⁴³ Također, Imamović spominje kratki tok ustanka, na osnovu kojeg je moguće zaključiti da je glavni cilj veličanje Batona Desidijatskog kao nacionalnog junaka.⁴⁴ Naravno, u obzir treba uzeti da je knjiga pisana neposredno nakon posljednjeg rata na ovim prostorima, odnosno sama ideja o izdanju ove publikacije potekla je još tokom rata.

Počeci izučavanja Batonovog ustanka u XXI stoljeću

Period 1992–1995. obilježila su ratna dešavanja. Iz tog razloga, nauka je pretrpila velike gubitke. Početak novog stoljeća donio je i mnoge promjene. U prvom redu vrijedi spomenuti rad Veljka Paškvalina.⁴⁵ Riječ je o članku⁴⁶ u kojem autor problematizira problem teritorije Desidijata, zajednice iz koje je poticao predvodnik ustanka, Baton. Naime, Paškvalin posebno ističe natpis⁴⁷ na kojem se spominje *Hedum castellum Daesitiatum*, koji je konačno upotpunio znanje o teritoriji koju su naseljavali Desidijati. Po njemu *Hedum castellum* je najvjerovatnije grad ili područje u blizini današnje Breze.⁴⁸ Ovaj grad treba promatrati kao jednu određenu tačku na teritoriji Desidijata. No, riječ *castellum* može implicirati postojanje predrimskog naselja.⁴⁹ Kad je riječ o imenu Baton, Paškvalin navodi da je ovo ime dosta često u srednjodalmatinskoj izvornoj građi. Na području srednje Bosne, ime Baton se

susreće na natpisu iz Župče⁵⁰ i Mošunja.⁵¹ Pored Veljka Paškvalina, i Zdravko Marić locira *Hedum castellum Daesitiatum* u Župču kod Breze. Tu je pronađena grobnica porodice Batona.⁵² Na osnovu natpisa princepsa T. F. Valensa, Marić zaključuje da je grobnica pripadala spomenutoj porodici.⁵³ Mirza Hasan Čeman u svojoj monografiji o naselju *Aqua S...* navodi da je ustanak poznat pod nekoliko naziva, kao što su Veliki ilirski ustanak, Delmatsko-panonski ili *Bellum Batonianum*.⁵⁴

U svojoj doktorskoj disertaciji Salmedin Mesihović je veliku pažnju posvetio ustanku. Glavni fokus disertacije⁵⁵ je na Desidijatima. Na osnovu toga, Mesihović je ponudio historijat istraživanja o Desidijatima i Batonovom ustanku.⁵⁶ Fokus je i na izvorima te natpisima koji se tiču Desidijata. Također, Mesihović je pažnju posvetio analizi rijeke *Bathinus* za koju smatra da je nesumnjivo riječ o rijeci Bosni.⁵⁷ On u najvećoj mjeri, u skladu sa temom rada, analizira Batona iz naroda Desidijata.⁵⁸ U radu su prikazane bitke Batonovog ustanka, gdje se autor referirao uglavnom na izvornu građu.⁵⁹ Džino je istakao da je značajno primijetiti Mesihovićevu melan-

⁵⁰ *Batoni Liccai f(ilio) / Teuta Vietis / Sceno(!) Batonis f(ilius) / maxime natus⁵ / [S]cenocalo Batoni[s f(ilio)] / [S]caevae Batonis f(ilio) / Calloni Batonis f(ilio) / [P]rorado Batonis f(ilio) / [S]cenus Batonis f(ilius)¹⁰ / [mi]nime natus ex eis si[bi et] / [s]uis de sua pecunia fieri iu[ssit]* (ILJug III, 1591).

⁵¹ ANN•XII / MIVSBATOE / VAPARENTESE / INFILICESS /5 FECERV] *ann(os) XII[...]/ mius Bato e[...]/ va parentes e[lius(?)] / infilicess[mo?] /5 feceru[nt]* (CIL III 12779)

⁵² Marić 2004, 120.

⁵³ ILJUG III, 1582.

⁵⁴ Zapravo, naziv ustanka najčešće ovisi o mišljenju koje preovladava u nauci, a tiče se određivanja porijekla i pripadnosti indigenih zajednica koje su dominirale u ustanku. (Čeman 2004, 123)

⁵⁵ Dijelove disertacije je kasnije Mesihović izdao u vidu članaka i knjiga. Iz tog razloga, ovdje se neće ući u dublju problematiku analize doktorata. Osnovne ideje koje je iznio Mesihović je i kasnije ponovio.

⁵⁶ Mesihović 2007, 24-34.

⁵⁷ "Ime zemlje je nesumnjivo izvedeno iz imena rijeke. Ta konstatacija se može dokazati time što je ono posvjedočeno sa dva primjera i to za prve dvije dekade I st. n. e., dok se ime za zemlju javlja tek kod Konstantina Porfirogenita u X. st. Uz to područje gornjeg toka rijeke je sudeći po izvornoj građi nedvosmisleno pripadalo narodnosnoj zajednici i političkoj jedinici sa dezitijatskim imenom, pa bi bilo logični je pretpostaviti da se i prostor Gornje Bosne prije zvao po Dezitijatima nego po rijeci koja je tuda prolazila, odnosno sjekla njihovo područje." (Mesihović 2007, 80)

⁵⁸ Isto, 205-243.

⁵⁹ Isto, 360-616.

⁴³ "Bunt je započeo kod ratobornih i ponosnih Dezidijata u srednjoj Bosni." (Imamović 1998, 27)

⁴⁴ "Na tu vijest dezidijatski Baton je krenuo u tom pravcu, uhvatio je izdajnika i zaslužio ga kaznio, ali to nije moglo izmijeniti nastalu situaciju." (Isto, 18)

⁴⁵ Veljko Paškvalin rođen je u novembru 1926. godine. Studije je završio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Već je kao student učestvovao u istraživanjima srednjodalmatinskih otoka. U Zemaljskom muzeju u Sarajevu je radio kao kustos. Preminuo je u Sarajevu 2008. godine, a pokopan je u rodnom mjestu u Betini. (Škegro 2008, 263-269)

⁴⁶ Paškvalin je članak podijelio na dva dijela. Naime, u prvom redu je prikazao teritoriju Desidijata na osnovu pisanih izvora i arheoloških ostataka, a potom je predstavio rezultate svojih arheoloških istraživanja.

⁴⁷ CIL III, 3198b (p. 2275, 2328, 19) = CIL III, 10156b = CIL XVII/4 (p. 130-122), Tab III-IV (= III 3201, 10159 cf. p. 2328¹⁹) = ILJug I, 263 = AE 2006, 1004.

⁴⁸ Paškvalin 2000, 193.

⁴⁹ Šaćić Beća 2017, 148-149.

holičnu predodžbu o nedostatku jedinstva među panonskim zajednicama i njihovo prokletstvo razjedinjenosti.⁶⁰

Ukoliko se uzme u obzir činjenica da se *Ovidius* smatra jednim od najvećih rimskih književnika, rad Salmedina Mesihovića iz 2008. godine predstavlja veliki pomak u razumijevanju važnosti Batonovog ustanka. Naime, čini se da je Salmedin Mesihović prvi prepoznao da *Ovidius* u pismu *Germanicus*-u⁶¹ spominje i Batona Desidijatskog.⁶² U dva rada iz 2009. godine, Salmedin Mesihović je problematizirao Batonov ustanak. U prvom članku analizirao je ulogu *Germanicus*-a u Iliriku, gdje je jasno naglasio da je *Velleius Paterculus* znatno umanjio *Germanicus*-ove zasluge u ustanku.⁶³ Fokus rada je na *Germanicus*-ovom osvajanju *Splonuma*, *Raetiniuma* i *Seretiona*. Naime, ukoliko se prihvati da je *Raetinium* Golubić kod Bihaća ili u samoj blizini, Mesihović zaključuje da bi se *Splonum* nalazio negdje blizu *Siscije*, a *Seretion* u unutrašnjosti. Ipak, ostaci tih gradova još uvijek nisu pronađeni.⁶⁴ Pored toga, autor je predstavio *Germanicus*-ov način osvajanja spomenutih gradova, zaključujući da se *Germanicus*-ov način osvajanja razlikovao od načina osvajanja Augustovog nasljednika Tiberija.⁶⁵ Na kraju, *Germanicus*-ovi planovi su propali te Mesihović smatra da je pounjska ofanziva bila poraz za Rimljane. Iako su na terenu Rimljani bili pobjednici, oni su se nadali da će ovom ofanzivom konačno okončati rat. Sukobi su se i dalje nastavili. Ipak, u narednom periodu rimske jedinice su uspjele da organizuju i da slome ustanike. U drugom radu Mesihović problematizira predaju Batona Breučkog, kojeg sve vrijeme gleda kao izdajnika. Mesihović smatra da je predaja na rije-

ci *Bathinus* bila rezultat ranijih dogovora između Batona Breučkog i Tiberija, ali i rezultat dogovora između pojedinaca, a ne svih ustanika.⁶⁶ No, izvorna građa o ovome "šuti", pa bi ipak trebalo biti oprezan pri donošenju ovakvih zaključaka. U obzir treba uzeti i činjenicu da su ustaničke snage pretrpjele dosta gubitaka, a rimska vojska je bila daleko bolje opremljena. U drugom radu Mesihović je nastojao rekonstruisati kada je došlo do podjele provincije Ilirik, budući da to pitanje još uvijek nije riješeno. On je došao do zaključka da je nakon 8. godine n. e. uspostavljena *ad-hoc* rimska uprava u panonskom, a nakon pada Ardube i u dinarskom pojasu. Rimljani nisu ni tokom ratnih dešavanja vršili administrativne poslove. Vjerovatno je podjela provincije izvršena poslije ustanka, a osnovni razlog podjele bio je lakše upravljanje.⁶⁷ Iako u historiografiji još uvijek ne postoji jedinstveno mišljenje oko podjele provincije, Mesihovićev rad je upotpunio znanje o ovoj problematici, a njegovu konstataciju je prihvatila većina naučnika koji se bave ilirskom prošlošću.

Edin Šaković⁶⁸ i Bego Omerčević su u *Gračaničkom glasniku* iz 2009. godine objavili radove koji se direktno tiču Batonovog ustanka. Šaković je predstavio zajednicu Breuka, kroz prizmu izvorne građe i literature. On navodi da je kod Breuka, pored svih uzroka ustanka, veliku ulogu igrala i trauma koja je još bila svježija, a koja je bila rezultat rata koji je vođen ranije, odnosno *Belluma Panonicuma*.⁶⁹ Također, po ovom autoru puno više sposobnosti u ratu pokazao je breučki Baton.⁷⁰ Kada je riječ o potezu Batona Breučkog i predaji na rijeci *Bathinus*, Šaković smatra da je Baton Breučki bio suočen sa velikim poteškoćama te da je ovaj potez bio sasvim logičan. Breuci

⁶⁰ Džino u doktorskoj disertaciji Salmedina Mesihovića prepoznaje jugoslavensku perspektivu. (Džino 2009b, 33)

⁶¹ Samo pismo napisano je u patetičnom tonu. Naime, *Ovidius* je bio protjeran iz Rima te je želio dobiti milost i ponovo život nastaviti u Vječnom gradu. (Mesihović 2008, 91)

⁶² Ovid. *Ex Ponto*. 2.1. "Maxima pars horum uitam ueniamque tulerunt, in quibus et belli summa caputque Bato." (Većini od njih je dodijeljen život i oprost, među njima i Batonu, glavnom starješini rata.)

⁶³ *Velleius Paterculus* je bio "zaljubljenik" Tiberija i njegovih dostignuća, pa je sve ono što je *Tiberius* radio *Velleius* još više preuveličao.

⁶⁴ Mesihović 2009a, 20.

⁶⁵ *Germanicus*-ova taktika se zasnivala na dugotrajnom iscrpljivanju ustanika, dok je *Tiberius* želio brzo riješiti ovaj rat. (Isto, 24).

⁶⁶ Mesihović 2009b, 29.

⁶⁷ Mesihović 2010b, 92-93

⁶⁸ Šaković je kao učesnik skupa u Zagrebu predstavio ulogu Breuka u Batonovom ustanku. U sažecima izlaganja kao naslov njegovog rada stoji "Breuci u vrijeme Panonsko-dalmatinskog rata", dok je u *Gračaničkom glasniku* naslov izmijenjen i glasi "Breuci – najstariji imenom poznati stanovnici sjeveroistočne Bosne".

⁶⁹ Šaković 2009, 18; O *Bellum Panonicum* vidjeti: Domić Kućić 2006; Mesihović / Šaćić 2015, 197-201.

⁷⁰ Šaković smatra da se Baton Desidijatski, umjesto što je krenuo na *Salonu*, trebao uputiti u *Sirmium*. Zanimljivo je da Mesihović, koji inače postupak Batona Breučkog karakterizira kao izdaju, navodi da je desidijatski Baton u toku čitavog ustanka pokazivao iznimnu pokretljivost. (Šaković 2009, 19; Mesihović 2018b, 330)

su podnijeli najveću žrtvu u prve dvije godine rata.⁷¹ Svakako, teritorija koju su naseljavali Breuci predstavljala je važno mjesto tokom čitavog antičkog perioda. Međutim, iako je Baton Breučki pokazao veliku sposobnost, ni u kom slučaju ne treba umanjivati zasluge i Batona Desidijatskog, na čije je insistiranje, bar sudeći po izvorima, došlo do ustanka. Ipak, Šakovićev rad je jedini članak u savremenoj bosanskohercegovačkoj historiografiji koji se bavi kulturnohistorijskim razvojem Breuka te koji kroz perspektivu Breuka analizira ustanak.

S druge strane, Bego Omerčević je predstavio posljedice Batonovog ustanka. Autor je sagledao posljedice kroz tri glavna procesa, a to su kolonizacija, urbanizacija i romanizacija. Omerčević navodi da su nakon Batonovog ustanka Rimljani pokrenuli gradnju cesta, a posebno se tu ističe već spomenuti namjesnik Publije Kornelije Dolabela.⁷² Kada je riječ o procesu kolonizacije, ona je neodvojiva od procesa urbanizacije, a na njih se nadovezuje i romanizacija.⁷³ Iako naslov rada ukazuje na to da će se baviti posljedicama ustanka, Omerčević se u svom pisanju najviše osvrnuo na izgradnju saobraćajne infrastrukture. Time je zanemario i nedovoljno obradio sve ostale posljedice ustanka, koje su bile mnogobrojne, od stradanja lokalnog stanovništva do kulturološko-društvenih promjena. Ukratko, može se istaći da Omerčević nije u punoj mjeri iskoristio potencijal teme koju je naslovio u ovom radu.

Prva monografija o Velikom ilirskom ustanku

Dvojezično izdanje knjige Adnana Busuladžića o rimskim vilama na području Bosne i Hercegovine predstavlja veliki doprinos izučavanju naučnih tema koje su dugo vremena bile marginalizirane u nauci. Na početku ove knjige autor se ukratko osvrnuo na dugogodišnje sukobe Rimskog Carstva i ilirskog stanovništva, odnosno kako ih on naziva ilirskih *plemena*. Busuladžić je pravilno ocijenio da su nagomilani problemi doveli do

⁷¹ Šaković 2009, 21.

⁷² Omerčević 2009, 51-53.

⁷³ Karakala je 212. godine izdao edikt, prema kojem su svi stranci dobili rimsko građanstvo. U skladu s tim domaći ljudi su uzimali novo tročlano ime. (Omerčević 2009, 54)

ustanka, pod vodstvom dvojice Batona. U nekoliko rečenica predstavljen je kratki tok događaja, od kojih Busuladžić posebno izdvaja predaju na rijeci *Bathinus*, koju identificira sa rijekom Bosnom.⁷⁴ Već spomenuti naučnik Salmedin Mesihović se kroz svoja istraživanja sistematski bavio etnogenezom Desidijata.⁷⁵ Veliku poteškoću u razumijevanju porijekla imena Desidijata⁷⁶ predstavlja i nedostatak izvorne građe, budući da se sva saznanja o njima crpe iz pera grčkih i rimskih pisaca. Mesihović zaključuje da ilirski etnički kompleks nije mogao naglo nestati rimskim osvajanjem, već je bio izložen procesu romanizacije.⁷⁷ Kod ilirskih naroda veliku ulogu je igrao totemizam,⁷⁸ pa su tako i imena pojedinih naroda proizašla iz totemizma. Na osnovu činjenice da je kod *Dezidijata* veliku ulogu imalo stočarstvo, Mesihović zaključuje da bi upravo u etimološkom značenju njihovog imena trebalo usmjeriti na stočarsku djelatnost. Da bi potkrijepio svoju tezu, on navodi da u albanskom jeziku postoji riječ *dash*, što zapravo znači ovan. Desidijati su najvjerovatnije "narod ovna".⁷⁹ U drugom se radu bavio promjenama u identitetu Desidijata koje su nastupile usljed procesa romanizacije. Naime, u skladu s tim da Mesihović ustanak promatra kroz prizmu nepostojanja jedinstva između ustanika, on navodi da je ustanak pokazao da zajednički identitet nije imao trajni karakter.⁸⁰ On pravilno zaključuje da romanizacija nije proces koji se desio odjednom, ali nakon završetka romanizacije obrisi ranijih Desidijata više ne postoje.⁸¹ U daljem tekstu, autor problematizira

⁷⁴ Busuladžić 2011, 15-16.

⁷⁵ U radu objavljenom u Prilozima instituta za istoriju predstavio je porijeklo imena Desidijata, dok drugi rad iz 2011. godine nosi naziv "Transformacija identiteta Desidijata kroz proces romanizacije, Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju", a objavljen je u Zborniku radova Instituta za istoriju.

⁷⁶ U odnosu na Mesihovića, Danijel Džino smatra da se ne može govoriti o jedinstvenom desidijatskom identitetu (Džino 2009a).

⁷⁷ Mesihović 2011a, 16.

⁷⁸ O prisutnosti totemizma kod Ilira vidjeti: Stipčević 1989, 157-158.

⁷⁹ Mesihović 2011a, 17.

⁸⁰ Mesihović 2011c, 192.

⁸¹ "Nakon završetka političke romanizacije Desidijata više nema, pa i oni dijelovi koji su slabije kulturno romanizirani nemaju osjećaj pripadnosti nekoj autohtonoj politici i njenoj tradiciji, nego se i oni u tom pogledu identificiraju kao rimsko provincijalno stanovništvo Gornje Bosne i lašvanskog porječja, pogotovu ako su bili slobodni i samim tim bili i nositelji rimskog građanstva." (Mesihović 2011c, 195)

proces političke romanizacije, odnosno primanje rimskog državljanstva.⁸²

U elektronskom izdavaštvu Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, 2011. godine predstavljena je knjiga *Rimski vuk i ilirska zmi-ja. Posljednja borba*. Naime, riječ je o prvoj knjizi na južnoslavenskim jezicima koja je u potpunosti posvećena Velikom ilirskom ustanku, a predstavlja dio izuzetno obimne doktorske disertacije Salmedina Mesihovića. Prvi dio knjige autor je posvetio izvornoj građi koja spominje ustanak. Posebno je značajno što je Mesihović raspravljao o vjerodostojnosti korištenih izvora, naročito analizi djela *Velleius-a Paterculusa* i *Cassius-a Dio-na*.⁸³ Za razliku od Pašalića koji smatra da nema dokaza da su Rimljani uspostavili vlast duboko u unutrašnjosti Ilirika,⁸⁴ Mesihović navodi da je ona trajala već desetljećima.⁸⁵ Samo poglavlje "Zamagljeno sjećanje" u knjizi ukazuje na to da o Batonovom ustanku ne postoji veći broj radova.⁸⁶ Mesihović zaključuje da je Batonov ustanak "neplanska" pobuna, odnosno da nije postojala ideologija slobode Ilira, nego se razvila prilikom regrutacije za ratovanje u Germaniji. Teško stanje u kojem su se nalazili domaći stanovnici dovelo je do pobune, prvenstveno porezi, eksploatacija rudnika i česti pozivi za mobilizaciju. Zapravo, autor zaključuje da su temeljni uzroci nezadovoljstva bili primarno ekonomske prirode.⁸⁷ Mesihović je uspio dokazati da je pobuna najprije započela među Desidijatima na čelu sa Batonom Desidijatskim. Kada je riječ o glavnom protagonisti ustanka, desidijatskom Batonu, Mesihović smatra da je on

bio politički dužnosnik desidijatske politije i jedan od zapovjednika čete koja je trebala biti upućena u rat protiv Markomanskog Kraljevstva.⁸⁸ U djelu je opisan detaljan tok rata na temelju izvorne građe. Za razliku od Šakovića koji smatra da je puno više sposobnosti u ratu pokazao breučki Baton,⁸⁹ Mesihović veliča ličnost i postupke Batona Desidijatskog.⁹⁰ S druge strane, on navodi da je Baton Desidijatski imao i određene mane. Međutim, i te mane on nastoji "ublažiti" navodeći da je sve činio zbog zajedničkog cilja (oslobađanja od Rimljana), ali da njegovi sunarodnici to nisu prihvatili.⁹¹ Čak bi se moglo reći da u nekom neoromantičarskom duhu Mesihović poredi Batona Desidijatskog sa kraljem Tvrtkom i Josipom Brozom Titom.⁹² On ne spominje motive i lične ambicije dvojice vođa ustanka, kako to kasnije čine Džino i Domić Kunić.⁹³ Kada je riječ o jednom od najznačajnijih događaja u ustanku, predaji na rijeci *Bathinus*, Mesihović ponavlja ono što je i ranije izrekao. Baton Breučki je izdajnik.⁹⁴ Završni dio knjige autor je posvetio problematiziranju brojčanog stanja ustanika, dolazeći do cifre od 550.000 do 600.000 osoba.⁹⁵ Posebnu vrijednost djelu daje činjenica da se na kraju nalaze karte, koje je lično izradio autor, a na kojima su prikazana kretanja ustanika. Kada se navedeno sumira, može se zaključiti da ovo djelo predstavlja značajan iskorak u kontekstu problematiziranja ustanka unutar jednog monografskog okvira. Pored poznavanja ilirske prošlosti, autor odlično poznaje rimsku povijest. Međutim,

⁸² Intenzivnije primanje rimskog građanstva započelo je u vrijeme cara Trajana, pa se Trajanovo gentilno ime *Ulpianus* susreće na nizu epigrafskih spomenika. (Mesihović 2011c, 197-200)

⁸³ Mesihović 2011b, 3-33.

⁸⁴ Pašalić 1975, 420; 2009, 93.

⁸⁵ Mesihović navodi da bi teško bilo zamisliti regrutaciju Desidijata, a da nije postojala stvarna rimska vlast. Pored toga, porezi koje je propisivala Rimsko država ne bi postojali te ne bi dolazilo do većeg naseljavanja rimskih veterana. Teško je zamisliti da su August i njegovi saradnici pokrenuli osvajanje Germanije, a da su u zaleđu "ostavili neprijatelje". (Mesihović 2011b, 38-42)

⁸⁶ Naime, Mesihović ističe da je Veliki ilirski ustanak označio prekretnicu u razvoju ovih prostora, a i doveo do mnogih promjena u Carstvu. Ali, i pored toga, ustanak u široj evropskoj i svjetskoj javnosti ne zauzima ono mjesto koje mu pripada. (Mesihović 2011b, 146)

⁸⁷ Mesihović 2011b, 153-194.

⁸⁸ Mesihović 2011c, 184.

⁸⁹ Šaković 2009, 19.

⁹⁰ "Možemo slobodni reći da je Baton Desidijatski, više od svih drugih vođa ustanka, predstavljao istinski 'alter ego' čitavog ustanka, čiji je duh i potrebe on najbolje shvaćao i primjenjivao. Sa Batonom Desidijatskim je i započeo ustanak zapadnobalkanskih i panonskih naroda i sa njim se i završio." (Mesihović 2011c, 195)

⁹¹ Mesihović 2011c, 195.

⁹² Isto, 1.

⁹³ Džino / Domić Kunić 2013, 175.

⁹⁴ Osnovni uzrok poraza pobunjenih ilirskih jedinica ležao je u počinjenoj izdaji Batona Breučkog. Nije tim potezom samo narušeno jedinstvo ustanka, zajednički ustroj otpora, Savez i oružana borba, nego je primarno narušeno načelo međusobnog povjerenja unutar ustaničkih snaga. (Mesihović 2011c, 452-453)

⁹⁵ Mesihović 2011c, 438; Pored Mesihovića, brojem ustanika bavio se i Danijel Džino. Džino je došao do brojke od 69.000 vojnika, tj. 100.000 pješaka i 9.000 konjice, odnosno 85.000 pješaka ako se uzme srednja vrijednost. (Džino 2006, 153-154).

na prvi pogled uočljivo je da Mesihović ustanak promatra kroz prizmu nepostojanja jedinstva među ustanicima. Ono što je bitno istaći jeste da izvorna građa ne donosi skoro nikakve podatke o ustanicima, "običnim" ljudima bez čije snage i moći ne bi bilo moguće ratovanje pune tri godine. Učiteljica života je dugo vremena bila nauka u čijem su fokusu interesovanja bile velike ličnosti. Iako su Baton Desidijatski, ali i Breučki, bili ti koji su okupili svoje sunarodnjake, bez podrške ostalih rat bi zasigurno brzo bio završen. Najveću poteškoću u analiziranju ovakvih tema predstavlja nedostatak izvorne građe.

Salmedin Mesihović se bavio epigrafskim spomenicima pronađenim na teritoriji nekadašnjeg Ilirika u knjizi *Antiqvi homines Bosnae*. U radu je obrađena i ličnost Batona Desidijatskog, za kojeg Mesihović tvrdi da u vrijeme ustanka nije imao više od 35 godina. Pored Batona, spominje i njegovog sina Skevu. Izuzev *Cassius Dio*-na, Skevin lik se ne susreće više u izvorima.⁹⁶ Vezano za gradove koji se spominju u ustanku, Mesihović obrađuje *Splonum* i *Raetinium*. Potonji grad locira u Golubić kod Bihaća ili bar u blizini, a sudeći po tekstu *Cassius*-a *Dio*-na, tu se nalazio i *Splonum*.⁹⁷ Autor se dotakao i uloge Japoda u ustanku smatrajući da je njihov teritorij bio podijeljen na dva dijela, lojalni i ustanički. Inače, prostor današnje sjeverozapadne Bosne je u velikoj mjeri stradao tokom ustanka.⁹⁸ Vrijednost ove knjige leži u činjenici što su na jednom mjestu sabrani epigrafski spomenici pronađeni na teritoriji Bosne i Hercegovine, ali i okoline.

Amra Šaćić u članku "Kulturno-historijski razvoj ilirskog naroda Naresa (*civitas Narensium*)" iznijela je zaključak da su Naresi učestvovali u ustanku, napominjući da izvorna građa o ovom "šuti". Autorica je svoju tezu potkrijepila činjenicom da je stočarstvo bilo osnovna grana preživljavanja spomenutog naroda. Samim tim, kako je jedan od glavnih uzroka pobune pojava "skupog novca", teško je zamisliti da Naresi nisu dali podršku ustanicima.⁹⁹ Čini se da je autorica bila na pravom putu, jer bez podrške ovog naroda, posao

⁹⁶ Dio 56.16.1. "U međuvremenu, Baton je Tiberiju poslao svog sina Skeuasa, obećavši predaju sebe i svojih sljedbenika ako on dobije milost."

⁹⁷ Mesihović 2011d, 366.

⁹⁸ Isto, 372-373.

⁹⁹ Šaćić 2012, 100.

ustanika bi bio otežan. Osim toga, njihova teritorija se nalazila na važnim putevima kojim su se kretale i ustaničke snage. Također, Šaćić Beća se bavila i ulogom Desidijata u ustanku u članku "Koji je administrativni status rimskog naselja na Ilidži?". Ona spominje *Velleius*-a *Paterculus*-a koji je zabilježio da je zemlja Desidijata planinska i puna uskih prolaza. Također, na osnovu njegovog podatka o predaji na rijeci *Bathinus*, autorica zaključuje da područje donjeg toka spomenute rijeke nije pripadalo Desidijatima.¹⁰⁰

Porijeklom imena Baton¹⁰¹ i ulogom Batona u ustanku ponovo se bavio Salmedin Mesihović u radu "Baton – prilozi istraživanja naše ilirske i antičke baštine". Naime, kada je riječ o Batonu Desidijatskom, autor ponavlja da se on nalazio u dobi kada je mogao svojim iskustvom, znanjem i harizmom da podigne ustanike. Mesihović obrađuje doprinos Batona Desidijatskog u ustanku, navodeći bitke u kojima je učestvovao.¹⁰² Pored Batona Desidijatskog, u fokusu je i Baton Breučki, tretiran, naravno, kao izdajnik.¹⁰³ U ovom članku autor se bavio i epigrafskim spomenicima na kojima se spominje ime Baton, zaključujući da se to ime najviše sačuvalo u desidijatskom području. Također, ovo ime bi se na neki od južnoslavenskih jezika moglo prevesti kao Dobri, Dobrivoje, Dobran ili Blagoje.¹⁰⁴

Pored ovih radova, vrijedi spomenuti i knjigu Salmedina Mesihovića i Amre Šaćić *Historija Ilira*.¹⁰⁵ Jedno posebno poglavlje posvećeno je problematici Batonovog ustanka. Autori su predstavili uzroke, tok i posljedice ustanka ulazeći čak i u dublju analizu pojedinih fenomena. Posebno je pažnja posvećena uzrocima ustanka, bez kojih je nemoguće razumjeti čitav tok ustanka i njegov značaj. Autori su jasno prepoznali da je glavni uzrok neadekvatno sakupljanje poreza, pojava "skupog" novca, bahatost rimskih funkcionera te

¹⁰⁰ Šaćić Beća 2018b, 151.

¹⁰¹ Mesihović u ovom radu navodi da je najstariji spomen ilirskog imena Baton sačuvan u djelu Tita Livija *Ab urbe condita*. Također, *Cassius Dio* spominje Batona gladijatora. (Mesihović 2014b, 39-40)

¹⁰² Mesihović 2014b, 23-33.

¹⁰³ Isto, 34-38.

¹⁰⁴ Isto, 119.

¹⁰⁵ *Historija Ilira* je prvi udžbenik koji su napisali domaći autori na bosanskom jeziku te predstavlja pravi pomak u istraživanju prošlosti ilirskih naroda. Knjiga može poslužiti kao odlična osnova naučnicima da započnu kvalitetna istraživanja na osnovu tema koje su ovdje spomenute.

regrutacija domaćeg stanovništva.¹⁰⁶ Mesihović i Šaćić su se fokusirali i na bitke ustanka, navodeći da su u početku tri glavna središta borbi *Salona*, *Siscia* i *Sirmium*. Fokus je i na stvaranju saveza dvojice Batona i njihovim zajedničkim akcijama. Na kraju su istaknute posljedice ustanka, gdje su autori naveli da su najveće gubitke pretrpjeli Desidijati i Pirusti. Ipak, najznačajnija posljedica je podjela provincije Ilirik.¹⁰⁷ Mesihović i Šaćić su istakli da "je antička izvorna građa posvetila dostojnu pažnju Velikom ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n. e."¹⁰⁸ Naime, ukoliko se kompariraju drugi događaji, poput *Bellum Panonicum*, činjenica je da o Batonovom ustanku postoji dosta više podataka. Ipak, i pored toga, mnoga pitanja su i dalje neriješena. Premda je monografija produkt zajedničkog rada, iz sadržaja poglavlja koja se odnose na ustanak naslućuje se da je autor tog dijela teksta koji se odnosi na rimska osvajanja, pa time i na Batonov ustanak, Mesihović. Zaključci i teze su bliži metodološkom pristupu koji se prepoznaje u Mesihovićevom naučnom opusu u odnosu na metodološke postavke na kojima svoj rad temelji Šaćić Beća.

Na kraju treba istaći i tri magistarska rada odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu te doktorsku disertaciju odbranjenu u Ljubljani.¹⁰⁹ Prvi magistarski rad potiče iz pera Dženana Brigića koji ustanak sagledava iz perspektive Breuka. Budući da se njegov magistarski rad tiče Panonije, Brigić navodi da je *Velleius Paternulus* usputno opisao dešavanja u Panoniji, navodeći da mu je cilj pisanje nove knjige. Autor se u svom magistarskom radu referira na izvornu građu koja spominje Breuke kao i njihov doprinos u ustanku.¹¹⁰ Također, Brigić je ukratko predstavio tok Batonovog ustanka kroz relevantnu literaturu i izvornu građu.¹¹¹ Autor drugog rada je Moamer Šehović na temu *Sarajevo u antičko doba*. Šehović nije ulazio u detalje ustanka. Istaknuo je da je rat vođen sa promjenljivom ratnom srećom, a da je

ključni trenutak u ustanku bila predaja na rijeci *Bathinus*.¹¹² Treći magistarski rad u kojem se spominje ustanak je rad Aldina Čatića. Naime, za razliku od Šehovića, Čatić je puno više pažnje posvetio ustanku. Autor je naveo uzroke, tok i posljedice ustanka. U njegovom radu dominiraju monografije iz bosanskohercegovačke i hrvatske naučne zajednice. Zanimljivo je da bitku kod Ardube Čatić poredi sa bitkom kod Metuluma.¹¹³ Također, Čatić navodi da su uzroci ustanka kompleksni, ali da su Rimljani konačno shvatili da moraju na drugačiji način upravljati Ilirikom. Posebno se to odnosi na područje Gornje Bosne, gdje je došlo do izgradnje mnogih putnih komunikacija.¹¹⁴ Primjetno je da se Brigićev rad jasno razlikuje od ova dva. On ustanak sagledava kroz perspektivu Breuka, dok je Šehovićev i Čatićev fokus na Desidijatima. Amra Šaćić (Beća) se u svojoj doktorskoj disertaciji dotakla Batonovog ustanka. Autoricin fokus je bio na izvornoj građi, ali i relevantnoj literaturi prilikom oslikavanja najvažnijih događaja u ustanku. Pored izvorne građe, autorica je istakla da se ustanak spominje i na nekoliko epigrafskih spomenika.¹¹⁵ Ono što je kao posljedicu ustanka Šaćić istakla jeste da je pobuna pokazala Rimljanima da trebaju podijeliti vojno zapovjedništvo nad Ilirikom u dvije pokrajine, ne samo u svrhu lakše kontrole već i kako bi se spriječila koncentracija vojne i političke moći u rukama jednog legata.¹¹⁶

Batonov ustanak kao jedan od najznačajnijih događaja nacionalne historije?

Edin Veletovac se bavio Oktavijanovim osvajanjem Zapadnog Ilirika kroz prizmu kasnoantičkih autora. Svakako, kasnoantički izvori se obimom i kvalitetom podataka o ustanku ne mogu mjeriti s izvorima iz perioda principata, ali se u njihovim radovima mogu pronaći

¹⁰⁶ Mesihović / Šaćić 2015, 208-210.

¹⁰⁷ Isto, 223.

¹⁰⁸ Isto, 224.

¹⁰⁹ Riječ je o doktorskoj disertaciji Amre Šaćić (Beća) koja je odbranjena u Ljubljani. Ovaj rad se posmatra u okviru bosanskohercegovačke historiografije, budući da je Šaćić Beća trenutna zaposlenica Filozofskog fakulteta u Sarajevu i u najvećoj mjeri svojim radovima doprinosi razumijevanju "bosanskohercegovačke antičke prošlosti".

¹¹⁰ Brigić 2014, 131-136.

¹¹¹ Isto, 125-130.

¹¹² Šehović 2015, 73-74.

¹¹³ Čatić 2019, 48. Naime, prilikom borbi za Metulum povrijeđen je Oktavijan August. Neke Metuljanke su se bacale sa djecom u naručju kako ne bi pale u rimsko ropstvo, baš kao što su to činile "ilirske" žene pod Ardubom. (Mesihović / Šaćić 2015, 183)

¹¹⁴ Čatić 2019, 53.

¹¹⁵ Šaćić 2016, 65-66.

¹¹⁶ Isto, 71.

određeni detalji koji oslikavaju najviše duh vremena u kojim su autori živjeli. Veletovac je istakao da samo dva kasnoantička izvora spominju Batonov ustanak, a to su Jeronim i Jordanes. Jeronim navodi da je *Tiberius* svojoj vlasti podvrgnuo Delmate i Sarmate. Kako su Delmati u ovom ustanku vodili sporednu ulogu, Veletovac zaključuje da je Jeronim najvjerojatnije mislio na Dalmatince jedne administrativne oblasti. Kada je riječ o Jordanesu, on je prenio podatke da su Delmati, kao i Panoni, vršili razbojništva, ali da ih je porazio August.¹¹⁷ Rad Edina Veletovca "Oktavijanovo osvajanje Zapadnog Ilirika u djelima kasnoantičkih izvora" predstavlja važan segment razumijevanja problematike Batonovog ustanka. Naime, većina naučnika koji se bave ustankom njegov tok zasnivaju na radovima onih koji su živjeli u periodu principata. Međutim, spominjanje Batonovog ustanka u djelima kasnoantičkih autora ukazuje na činjenicu da je ovaj ustanak ostao u kolektivnom sjećanju ljudi kasnijeg perioda i da se priča o njemu prenosila s koljena na koljeno. Važno je ispitati i razloge i motive pisanja kasnoantičkih autora. Također, Veletovac je predstavio da je Rufije Fest spomenuo da je pokoren ilirski kralj Baton, ali autor navodi da je najvjerojatnije riječ o nekom drugom Batonu iz perioda *Bellum Panonicum*, a ne vođama Velikog ilirskog ustanka.¹¹⁸

U tri rada iz 2018. godine Salmedin Mesihović se ponovo bavio Velikim ilirskim ustankom. U prvom radu, koji je objavljen u *Radovima Filozofskog fakulteta u Sarajevu* pod nazivom "Baton Dezitijatski, dezidijatska politija i vizija ustanka", Mesihović u početku spominje "kratku biografiju"¹¹⁹ Batona Desidijatskog, a potom se osvrće na izvore i epigrafske spomenike. Kada je riječ o desidijatskoj politiji, Mesihović iznosi zaključak da se ona može promatrati kao vojni savez u koji su se udružila plemena i narodi, poredeći tu politiju sa Samnitskom ligom.¹²⁰ Autor se dalje osvrće na uzroke ustanka, komparirajući ih sa promjenama koje su se desile u Rimskom Carstvu te onim što je August uradio za Rimsko Carstvo. Iako je prvi rimski princeps nastojao

spriječiti zloupotrebe rimskih predstavnika, domaće ilirsko stanovništvo nije imalo dovoljno novca te se pobunilo.¹²¹ Najznačajnije istupanje desidijatskog elementa Mesihović vidi u predaji Batona Breučkog, a potom i kažnjavanja od strane Batona Desidijatskog.¹²² Posljednji dio članka Mesihović je posvetio viziji ustaničkog saveza zaključujući da su saveznici imali ideju trajnije političke formacije.¹²³ Također, Mesihović je u radu "Predstave ilirskih ethnē u *augusteumu* u Afrodisiu" analizirao koji se to ilirski narodi spominju na ovom spomeniku. Kompleks je posvećen boginji Afroditi. Naime, na tom natpisu su identificirana četiri naroda iz Ilirika, a to su Japodi, Andizeti, Pirusti i Dardanci. Pored toga, autor donosi podatke da je natpis na određenim mjestima oštećen, a možda je krio imena još nekih ilirskih naroda koje je osvojio August. Rad Mesihovića ukazuje na činjenicu da je nužno prilikom rekonstrukcije Augustovog načina osvajanja Zapadnog Balkana i njegovih ciljeva pažnju posvetiti i sačuvanim spomenicima.¹²⁴ Moguće da spomenici kriju neka nova saznanja koja bi upotpunila sliku njegove vladavine, ali i značajno obogatila razumijevanje ilirske prošlosti.

Iz pera Salmedina Mesihovića izašla je još jedna monografija pod nazivom *Bitka za Ilirik*, koja predstavlja dopunjeno izdanje knjige *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba* iz 2011. godine. Za razliku od ranije, autor sagledava ustanak kroz opće prilike u Rimskom Carstvu. Ovaj put Mesihović je ponudio hrestomatiju literarnih izvora koji se dotiču Velikog ilirskog ustanka.¹²⁵ Samim tim, kako historičari svoja istraživanja temelje na izvornoj građi, izvori koje je predstavio Mesihović sigurno da omogućavaju lakšu rekonstrukciju događaja. Također, knjiga je obogaćena novim poglavljem "Desidijatski 'bog

¹²¹ Isto, 97.

¹²² Isto, 98.

¹²³ Naime, u skladu s tim što je Mesihović poznat po tome što veliča postupke Batona Desidijatskog, a s druge strane Batona Breučkog promatra kao izdajnika, autor zaključuje da je Baton Desidijatski imao za cilj stvaranje jedne trajne organizacije. Čak i sama činjenica da je on kaznio izdajnika ukazuje na njegovu želju. Zapravo, savez nije bio samo neka trenutna organizacija. (Mesihović 2018a, 99-101)

¹²⁴ Dragana Grbić navodi činjenicu da bi se u narednom periodu pažnja trebala posvetiti analiziranju spomenika, koji su igrali važnu ulogu u propagandnom djelovanju Oktavijana Avgusta. (Grbić, 2011)

¹²⁵ Mesihović 2018c, 138-139.

¹¹⁷ Veletovac 2017, 160-161.

¹¹⁸ Isto, 157-158.

¹¹⁹ Misli se na pretpostavljene godine rođenja i mjesto, budući da se o Batonu podaci crpe samo na osnovu tri godine ustanka.

¹²⁰ Mesihović 2018a, 91-92.

Mars” u kojem autor predstavlja sačuvan arheološki materijal ilirskog naroda Desidijata. Na kraju, Mesihović je predstavio historiju istraživanja ilirske prošlosti. Ukratko je dat osvrt na antičke izvore, a zatim na pojedina djela, poput *Kraljevstva Slavena* Mavra Orbinija. Autor je ukazao na historiografiju o ilirskoj prošlosti od XIX stoljeća do današnjih vremena naglašavajući da “iliroslavenstvo ne pretendira da ugrožava postojanje modernih srpske, hrvatske, bošnjačke i crnogorske, pa i slovenačke nacije”. Knjiga je obogaćena i novim kartama i slikovnim prikazima. Studija Salmedina Mesihovića, duboko fundirana na izvornoj građi, vjerno oslikava dešavanja u Velikom ilirskom ustanku. Ona predstavlja rezultat dugogodišnjeg istraživanja autora i konačno su na jednom mjestu sabrani izvori o ustanku. Upravo, ovaj događaj knjigom *Bitka za Ilirik* dobija svoje zasluženno mjesto u historiografiji o Velikom ilirskom ustanku. Knjiga je pisana svestrano i predstavlja korak naprijed u razumijevanju ove teme te je opskrpljena neophodnim naučnim aparatom.

Na kraju vrijedi spomenuti zajednički rad Amre Šaćić Beća i Edina Veletovca pod nazivom “Roman conquest of the Sarajevo Region and its consequences on the example of urbanism and Early Christian (*Late Antique*) architecture” iz 2019. godine koji je objavljen u časopisu *Acta Illyrica*. U ovom radu autori su ponudili hronološki pregled moderne literature koja govori o rimskom osvajanju Sarajevske regije. Vezano za ustanak, istaknuto je da za prve dvije godine ratovanja nije došlo do sukoba na području današnjeg Sarajeva.¹²⁶ Naime, sve dok se Baton Breučki nije predao na rijeci *Bathinus*, sukobi su se uglavnom odvijali u panonskom dijelu Ilirika, na teritoriji Breuka.¹²⁷ Zanimljivo je da autori predaju Batona Breučkog ne tretiraju kao izdaju. Naime, oni govore da je Baton Breučki učinio najbolje što je mogao da zaštiti svoj narod od daljih nevolja. Ova odluka koštala ga je života. Kako je poznato, Baton Desidijatski je održao skupštinu na kojoj je izglasano da se Breučki uhvati te Šaćić Beća i Veletovac navode da je to prvi oblik parlamentarizma na ovim prostorima. Kraj Batonovog ustanka označio je novu epohu u historijskom razvoju današnje

bosanskohercegovačke prijestolnice. U narednih pet vijekova Sarajevska regija je bila područje u kojem je lokalno stanovništvo živjelo u skladu sa rimskim civilizacijskim naslijeđem.¹²⁸ Rad Šaćić Beća i Edina Veletovca pokazuje koliko je Batonov ustanak na primjeru Sarajevske regije bio značajan.

Samim završetkom ustanka, desile su se mnoge promjene. To ukazuje na činjenicu da bi se u narednom periodu, pored toka rata, pažnja trebala posvetiti upravo njegovim posljedicama. Brojnost spomenutih radova, kao i spoznaja da o Batonovom ustanku postoji cjelovita monografija, pokazuje da je taj događaj u odnosu na raniji period, konačno, našao svoje mjesto u povijesti ovih prostora te da se smatra sastavnim dijelom nacionalne prošlosti. Posebno je to vidljivo u radovima Salmedina Mesihovića koji nastoji popularizirati ustanak i ličnost Batona Desidijatskog, kojeg čak poredi sa kraljem Tvrtkom i Josipom Brozom Titom. Ipak, za razliku od Danijela Džine koji svoj rad temelji na kritičkoj analizi, većina bosanskohercegovačkih naučnika koji se bave ustankom, izuzev Mesihovića, fokusira se na deskripciju izvorne građe.

Summary

The Great Illyrian Rebellion in the Works of Bosnian-Herzegovinian Scientists

Based on all the above, it is quite clear that Baton's uprising is one of the most significant events in Bosnia and Herzegovina's past. The most significant battles were fought in this area, and to all this we must add the fact that Bato Daesidiatei most likely came from the territories that are now part of Bosnia and Herzegovina. Yet it is evident that events are not observed through the prism of the time in which they occurred, but through the prism of the time in which scientists who write and act. The change in ideology also led to a different view of the past. However, it should be noted that in the countries of the former Yugoslavia, only in Bosnia and Herzegovina was a complete synthesis dedicated to the Great Illyrian

¹²⁶ Šaćić Beća / Veletovac 2019, 36.

¹²⁷ Isto, 36.

¹²⁸ Isto, 37-38.

Uprising. It is the result of Salmedin Mesihović's writing. It is important to point out that scientists should pay attention to the critique of the original material and its comparison, and less to its description.

Izvori

Dio Cassius, Dio's Roman history, ur. E. Cary, LCL, Cambridge (Mass.) 1954.

Dio Cassius, Roman History, Dio's Roman History in Six Volumes, Halcyon Classics, ur. H. B. Foster, Houston (Tex.) 2010.

Literatura

Bojanovski, I. 1974, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Djela XLVII, CBI 2, ANU-BiH, Sarajevo 1974.

Bojanovski, I. 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Djela LXVI, CBI 6, ANUBiH, Sarajevo 1988.

Brigić, Dž. 2014, Istočni dio Panonije u protohistoriji i klasičnom periodu rukopis završnog magistarskog rada, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014.

Busuladžić, A. 2011, Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2011.

Čatić, A. 2019, Gornji tok rijeke Bosne u principatu (I-III stoljeća), rukopis završnog magistarskog rada, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019.

Ćeman, M. H. 2004, Res Publica Aquarum S..., u: Ćeman, M. H. (ur.) Ilidža – Sarajevo – Cultural and Historical Monograph, Sarajevo 2004, 122-169.

Dodig, R. 2005–2006, In memoriam Carl Patsch (1865–1945), Magazin za (političku) kulturu i društvena pitanja "Status" 8, Mostar 2005–2006, 153-155.

Domić Kunić, A. 2006, Bellum Panonicum (12–11 pr. Kr.) posljednja faza osvajanja Južne Panonije, VAMZ 3s, XXXIX, Zagreb 2006, 59-164.

Džino, D. 2006, Velleius Paterculus and the Panonii: Making up the numbers / Velej Paterkul i Panoni: premetanje brojki, Godišnjak Centra za balkanološka pitanja 33, Sarajevo 2006, 145-161.

Džino, D. 2009a, "Dezidijati": Identitetski konstrukt između antičkih i suvremenih percepcija, Godišnjak XXXVIII, CBI 36, Sarajevo 2009, 75-97.

Džino, D. 2009b, The Bellum Batonianum in Contemporary Historiographical Narratives, Arheološki radovi i rasprave 16, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2009, 29-45.

Džino, D. / Domić Kunić, A. 2012, Pannonians: Identity-perceptions from the late Iron Age to Later

Antiquity, u: Migotti, B. (ur.), Archaeology of Roman Southern Pannonia: The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia, Archaeopress, Oxford 2012, 93-115.

Grbić, D. 2011, Augustan Conquest of the Balkans in the Light of Triumphal Monuments, Živa Antika 61, Skoplje 2011, 129-139.

Imamović, E. 1977, Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo 1977.

Imamović, E. 1978, Da li je rimska Arduba današnji Vranduk u Bosni, Prilozi instituta za istoriju XIV, Sarajevo 1978, 337-347.

Imamović, E. 1988, Prehistorija i antika – Prostor Bosne i Hercegovine u prehistoriji i antici, u: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1988.

Marić, Z. 2004, Od Butmira do Dezitijata: Monografija Ilidža, Sarajevo 2004, 98-121.

Mesihović, S. 2007, Desidijati: kulturna i narodnosnopolitička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba, rukopis doktorske disertacije, Zagreb 2007.

Mesihović, S. 2008, Ovidije i Ilirik – Ovidius et Illyricum, Godišnjak 37, Centar za balkanološka ispitivanja, ANUBiH, Sarajevo 2008, 89-100.

Mesihović, S. 2009a, Supplementum rebellio Illyrici Germanikova "pounjska ofanziva", Historijska tražanja 4, Sarajevo 2009, 9-33.

Mesihović, S. 2009b, Baton Breučki – predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne, Gračanički glasnik XIII/27, Gračanica 2009, 24-50.

Mesihović, S. 2010a, Salmedin Mesihović, Aevum Dolabellae – Dolabelino doba, Godišnjak XXXIX, CBI, Sarajevo 2010, 99-123.

Mesihović, S. 2010b, Podjela provincije Ilirik, Pregled, časopis za društvena pitanja 2, Sarajevo 2010, 87-100.

Mesihović, S. 2011a, Ime ilirskog naroda Dezitijata, Prilozi 40, Institut za istoriju, Sarajevo 2011, 11-22.

Mesihović, S. 2011b, Rimski vuk i ilirska zmija – posljednja borba (elektronsko izdanje), Sarajevo 2011.

Mesihović, S. 2011c, Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije, u: Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, Zbornik radova I, Institut za istoriju, Sarajevo 2011, 191-213.

Mesihović, S. 2011c, Antiqui homines Bosnae (elektronsko izdanje), Sarajevo 2011.

Mesihović, S. 2014a, Proconsules, legati et praesides. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije, Sarajevo 2014.

Mesihović, S. 2014b, Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine, u: Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog naslijeđa Gradina, Zenica 2014, 21-136.

- Mesihović, S. / Šačić, A. 2015, Historija Ilira, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2015.
- Mesihović, S. 2017, Familija Publija Kornelije Dolabele, *Acta Illyrica*, Godišnjak Udruženja BATHINVS I/1, Sarajevo 2017, 10-22.
- Mesihović, S. 2018a, Baton Dezitijatski, dezidijatska politija i vizija ustanka, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 5, Sarajevo 2018, 87-111.
- Mesihović, S. 2018b, Bitka za Ilirik, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo 2018.
- Mesihović, S. 2018c, Predstave ilirskih etne u augusteumu u Afrodisiju, *Acta Illyrica*, Godišnjak Udruženja BATHINVS II/2, Sarajevo 2018, 131-149.
- Omerčević, B. 2009, Posljedice Batonovog ustanka: odrazi na tlu sjeveroistočne Bosne, *Gračanički glasnik* 28, Gračanica 2009, 50-58.
- Pašalić, E. 1975a, Quaestiones de bello Dalmatico Pannonicique, u: *Sabrano djelo*, Sarajevo 1975, 376-421.
- Pašalić, E. 1975b, Osnovni motivi rimskih osvajanja naših krajeva, u: *Sabrano djelo*, Sarajevo 1975, 21-27.
- Pašalić, E. 1984, Period rimske vladavine do kraja III vijeka naše ere, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984, 191-307.
- Pašalić, E. 2009, Batonov ustanak (a. 6–9 n. ae) quaestiones de bello Dalmatico Pannonicique, *Zenica* 2009.
- Paškvalin, V. 2000, Ilirsko-panonsko pleme Desidijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, *Godišnjak XXXI*, CBI 29, ANUBiH, Sarajevo 2000, 191-241.
- Patsch, C. 1896, Japodi, *GZM VII*, Sarajevo 1896, 113-140.
- Patsch, C. 1897, Breuci, *PWRE III*, col. 831, Stuttgart 1897.
- Patsch, C. 1899, Arheološko-epigrafska istraživanja, *GZM 11/I*, Sarajevo 1899, 69-123.
- Patsch, C. 1914, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. Zemaljskom muzeju, *GZM 26*, Sarajevo 1914, 141-220.
- Selimović, A. 2019, Municipium S..., *Acta Illyrica*, Godišnjak udruženja BATHINVS III/3, Sarajevo 2019, 97-121.
- Stipčević, A. 1989, Iliri – povijest, život, kultura, II dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1989.
- Šačić, A. 2012, Kulturno-historijski razvoj naroda Naresa (civitas Narensium), *Godišnjak* 41, ANUBiH, Sarajevo 2012, 97-112.
- Šačić, A. 2016, Administrative Organization of Today's Bosnia and Herzegovina during the Roman Empire (I–III century), rukopis doktorske disertacije, Filozofski fakultet u Ljubljani, Sarajevo 2016.
- Šačić Beća, A. 2017, Rimske administrativne jedinice na pretpostavljenoj teritoriji panonskog naroda Oserijatâ: municipium Faustinianum i Servitium / Roman administrative units on the presumed territory of the Pannonian community of the Oseriates: municipium Faustinianum and Servitium, *GZM 54*, Sarajevo 2017, 109-166.
- Šačić Beća, A. 2018a, Administrativne jedinice nepoznatog imena iz istočne Bosne i Podrinja, *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 5, Sarajevo 2018, 111-134.
- Šačić Beća, A. 2018b, Koji je administrativni status rimskog naselja na Ilidži?, *Acta Illyrica*, Godišnjak Udruženja BATHINVS II/2, Sarajevo 2018, 149-179.
- Šačić Beća, A. / Veletovac, E. 2019, Roman conquest of the Sarajevo Region and its consequences on the example of urbanism and Early Christian (Late Antique) architecture, *Acta Illyrica*, Godišnjak udruženja BATHINVS III/3, Sarajevo 2019, 31-62.
- Šačić Beća, A. 2020, Bosna i Hercegovina u antičko doba u kontekstu zapadnobalkanske historiografije u prve dvije decenije 21. stoljeća, u: *Prilozi o istoriografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017)*, ANUBiH, Sarajevo 2020, 13-54.
- Šaković, E. 2009, Breuci – najstariji imenom poznati stanovnici sjeveroistočne Bosne, *Gračanički glasnik XIII/28*, Gračanica 2009, 12-23.
- Šehović, M. 2015, Sarajevo u antičko doba, rukopis magistarskog rada, Sarajevo 2015.
- Šehović, M. 2018, In honorem et memoriam Esada Pašalića, *Acta Illyrica*, Godišnjak Udruženja BATHINVS II/2, Sarajevo 2018, 13-27.
- Škegro, A. 2008, Veljko Pašvaklin (29. 11. 1926. – 1. 2. 2008), *Hrvatska misao, časopis za umjetnost i znanost XII*, Zagreb 2008, 263-268.
- Truhelka, Č. 1890, Rimski natpisi u Bosni i Hercegovini, *GZM II/2*, Sarajevo 1890, 188-191.
- Veletovac, E. 2017, Oktavijanovo osvajanje Zapadnog Ilirika u djelima kasnoantičkih autora, *Acta Illyrica*, Godišnjak Udruženja BATHINVS I/1, Sarajevo 2017, 148-167.
- Vulić, N. 1911, Dalmatsko-panonski ustanak (od 6–9. g. po Hr.), *Glas SKA LXXXVIII*, Beograd 1911, 201-202.
- Vulić, N. 1926, Dalmatsko-panonski ustanak od 6 do 9. g. Po Hr., *Glas SKA CXXI*, Beograd 1926, 55-72.

Web

- Truhelka, Č. 2021, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62534>, 26. 2. 2022.